

LATİN DOĞULU TARİH YAZARI WILLERMUS TYRENSIS'İN (1130-1185) HISTORIASI VE ZEYİLLERİ

Ebru ALTAN*

Öz: 12. yüzyılda Latin Doğulu tarihçi Willermus Tyrensis'in Latince olarak kaleme almış olduğu *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* adlı büyük eseri, Haçlı Seferleri tarihinin en önemli kaynakları arasındadır. 1095-1184 yılları arasındaki olayları ihtiva eden *Historia*, 13. yüzyılda Latince'den Fransızcaya çevrildikten sonra büyük şöhret kazanmıştır. *L'Estoire d'Eracles* adıyla anılan bu çalışma, Willermus'un sadece tercümesi olmayıp mütercim tarafından eklenen ve başka kaynaklarda olmayan bilgileri de ihtiva etmekte, olayların destansı tarzda farklı bir versiyonunu sunmaktadır. Bu tercümenin birçok yazmasının sonuna daha sonra çeşitli ilaveler yapılmak suretiyle eser genişletilmiş ve 1184 yılından sonraki dönemi konu alan çeşitli zeyiller oluşmuştur. Birbiriyle çok bağlantılı olan yazmaların benzerliği sebebiyle hangisinin orijinal olduğunu söylemek mümkün görünmese de Willermus'un eserinin bu zeyilleri 13. yüzyılda Doğu'ya düzenlenen Haçlı Seferleri ve Latin Doğu tarihi hakkında en önemli tarihi kaynaklardır.

Anahtar Kelimeler: Willermus Tyrensis, *Estoire d'Eracles*, Haçlı Seferleri, Ernoul.

LEVANTINE HISTORIAN WILLIAM OF TYRE (1130-1185)'S HISTORIA AND ITS CONTINUATIONS

Abstract: 12th century Levantine historian William of Tyre's *Historia* is one of the best important sources of history of the Crusades. *Historia* covering the events between the years 1095-1184 has gained great fame after being translated from Latin into old French around the year 1223. This old French translation called *Estoire d'Eracles* is not just a translation of *Historia*, it also provides a different version of the events in an epic

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (efaaltan@yahoo.com).

style and some new information added by the translator. Afterwards several anonymous additions covering the period after the year 1184 were made to it in the 13th century. Due to the similarity of all surviving manuscripts it doesn't seem possible to tell which one is the original but the Continuations of William's *Historia* are the most important historical sources about the Latin East history for the 13th century.

Keywords: William of Tyre, *Estoire d'Eracles*, Crusades, Ernoul.

Haçlı Seferleri döneminin Latin tarihçisi Willermus Tyrensis, Fransa veya İtalya kökenli bir ailenin mensubu olup 1130 yılında Kudüs'te doğmuştur. İlk öğrenimine burada başlamış, sonra Kutsal Mezar Kilisesi'ne bağlı "Magister Scholasticus" okuluna devam etmiştir. 1146'da öğrenimini tamamlamak için Fransa'ya giderek burada sanat, din ve diplomasi alanlarında eğitim görmüş, Boulogne'da medeni hukukun önde gelen hocalarından ders almıştır. 1165'te Filistin'e geri döndüğünde Akkâ Piskoposu William tarafından bu katedralde görevlendirilmiş, 1175 yılında da Sûr (Tyros) başpiskoposu olmuştur. Willermus 1185 yılında ölümüne kadar, Kudüs Kralı I. Amaury (1163-1174) ile onun oğlu ve halefi cüzamlı IV. Baudouin'in saltanat yıllarında bu görevine devam etmiştir. Kral Amaury Mısır'a düzenleyeceği bir sefer için yardım temin etmek amacıyla Willermus'u 1168 yılında Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'a, 1169 yılında da aynı amaçla Roma'ya elçi olarak göndermiştir. Amaury'nin bu iki seferi de başarısız olurken Willermus 1170'de Kudüs'e dönünce IV. Baudouin'in eğitim işiyle görevlendirilmiştir. Müellif, Kral Amaury'nin 1174'te ölümünü takip eden süreçte politik meselelerde de rol oynamıştır. Selahaddin Eyyubi'nin Haçlılar üzerindeki baskısının iyice arttığı dönemde krallık içinde baş gösteren iktidar mücadelesi sırasında, ana Kraliçe Agnes de Courtenay'in başını çektiği saray partisine karşı Baudouin'in naibi olan Trablus Kontu III. Raymond (1152-1187)'un tarafını tutmuştur. 1179 yılında III. Lateran Konsili'ne katılan ve 1183 yılında son kez elçilik görevinde bulunan Willermus, 1184 yılında eserinin son kısmını yazarken hâlâ Sûr başpiskoposuydu. Onun ne zaman ve nasıl öldüğü hakkında çeşitli görüşler vardır¹.

Willermus'un Birinci Haçlı Seferi'nden yaklaşık 75 yıl sonra (1170-1184 yılları arasında) kaleme almış olduğu *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* adlı büyük eseri, Haçlı Seferleri tarihinin en önemli kaynakları arasın-

¹ Willermus'un hayatı ve eseri hakkında geniş bilgi için bk. P. W. Edbury - J. G. Rowe, *William of Tyre, Historian of Latin East*, Cambridge 1988.

dadır. 23 kitaptan oluşan eser Birinci Haçlı Seferi'nden önceki dönemin kısa bir özetiyle başlayıp 1095-1184 yılları arasındaki olayları ihtiva eder. Bu süreçteki Haçlı Seferleri ve Latin Doğu tarihini konu alan eser, 12. yüzyılda Doğu dünyasını anlayabilmek için temel öneme sahiptir. Willermus, zaman zaman Doğu Kilisesinin faaliyetleri hakkında bilgi verse de onun başlıca konusu kilise tarihi değildir; esas olarak savaşlar, kralların faaliyetleri, politik meseleler, Suriye ve Filistin'de yerleşen Latinlerin başarılarını anlatmayı amaçlamıştır. Müellif 1100 yılına kadar olan süreç için Albertus Aquensis'in eserini, 1100-1127 yılları için de Fulcherius Carnotensis'i kaynak olarak kullanmıştır. Yaşadığı dönemden önceki olaylar hakkında verdiği bilgiler için Raimundus Aguilers ve Anonim *Gesta Francorum*'dan da faydalanmıştır. Kudüs krallarıyla onların saltanat yıllarına göre olayları tarihlemek suretiyle birçok yanlışlığa yol açan Willermus zaman zaman kronolojiyi de karıştırmıştır.

İlk kez 1549'da basılan *Historia*, 1611'de J. Bongars tarafından *Gesta Dei per Francos*'da, 1844 yılında ise *Recueil des Historien des Croisades, Historiens Occidentaux*'da (RHC occ.)² yayımlanmıştır. Eserin Bongars neşri, 1855 yılında Migne tarafından *Patrologia Latina*'da yeniden neşredilmiştir. Son olarak H. E. Mayer ve G. Rösch'ün notlarıyla R. B. C. Huygens tarafından *Corpus Christianorum*'da eserin tenkitli bir neşri yayımlanmıştır (*Willelmi Tyrensis Archiepiscopi Chronicon*, 2 cilt Turnholt, 1986).

Willermus'un *Historiası*, onun ölümünden sonra kopyalanarak önce Doğu'daki Haçlı devletlerinde yayılmış, sonra da Avrupa'ya götürülmüştü. Üçüncü Haçlı Seferi'ne katılan ve Châlons-Sur-Marne'de ölen bir Fransız, Guy de Bazoches eseri kullanan ilk kişi olarak bilinir. Batıda 1194 yılında, esere 1184'den Üçüncü Haçlı Seferi'ne kadar olan devreyi kapsayan Latince bir zeyil³ yazılmıştı. Bunun, muhtemelen *Itinerarium Regis Ricardi*'nin birinci kitabına da temel teşkil etmiş olan kaybolmuş bir esere dayandığı ve objektif bir eser olduğu düşünüldü⁴. 13. Yüzyılda Akkâ Piskoposu James de Vitry (1216-1228) de *Historia*'nın bir kopyasını elde etmiş, Guy de Bazoches, Matthew Paris ve Roger of Wendover kendi

² Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, RHC occ. I, s. 1 vdd. Bu neşrin İng. tercümesi E. A. Babcock - A. C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond the Sea by William Archbishop of Tyre*, 2 cilt, New York 1943. *XVI., XVII., XVIII. kitapların Türkçe çevirisi E. Ayan*, Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163), Ankara 2009; 1104-1124 yıllarını konu alan kısmın Türkçe çevirisi E. Altan, Willermus Tyrensis'in *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* (Deniz Aşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XI. ve XII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul 1995).

³ Neşr. M. Salloch, *Wilhelm von Tyrus, Die Lateinische Fortsetzung* (Latince Zeyil), Leipzig 1934.

⁴ St. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, terc. F. Işıltan, Ankara 1987, s. 401.

kroniklerinde bunu kullanmışlardı. Pontigny'deki Cistercian manastırı da eserin bir kopyasını temin etmişti. 12. yüzyılda bölgenin yerli bir tarihçisi tarafından kaleme alınmış tek Kudüs tarihi olarak değer taşıyan *Historia*, 13. yüzyılda Latince'den Fransızcaya ve başka dillere de çevrilmiştir.

Willermus'un orijinal metni 1223 yılı civarında meçhul biri tarafından Latince'den Fransızcaya çevrildikten sonra büyük şöhret kazanmıştı. Latince metin, 629'da gerçek haçı Kudüs'e gönderen Bizans İmparatoru Herakleios (610-641)'a yapılan bir atıfla başladığından ve bütün yazmaların ilk sayfasında da imparatorun adı görüldüğünden, metnin bu eski Fransızca tercümesi genellikle *l'Estoire d'Eracles* (Herakleios Tarihi) adıyla anılmıştır⁵. Mütercim eseri yalnızca tercüme etmekle kalmamıştır, zaman zaman metnin bazı kısımlarında şekil veya tasvir yönünden değişiklikler de yapmıştır. Bazen Willermus'un şahsi tenkitlerini değiştirmiş, olayların farklı bir versiyonunu vermiştir; bazen de açıklayıcı notlar veya başka kaynaklar da olmayan bilgiler eklemiştir. Özellikle Fransa'daki olaylar hakkında ilave edilen bilgiler orijinaldir. Bazı ilaveler de mevcut bilgiyi destekler niteliktedir. *Eracles*'in yazma geleneği üzerinde çalışan Edbury, bu konuda da bazı belirgin farklılıklar tespit etmiştir⁶.

Willermus'un eseri ile bunun Fransızca tercümesi (*Estoire d'Eracles*) arasındaki ilişkiyi araştırmak için 1987'de Kudüs'te düzenlenen bir sempozyumun sonuçlarına göre⁷ Willermus'un *Historias*ında olmayan bazı bilgileri de ihtiva eden *Eracles*, başlı başına incelenmeye değer bir kaynaktır. *Eracles* Haçlı seferlerine katılan Fransız asillerinin yaptıklarını anlatan destansı bir kronik olup birçok yönden *Chanson de Geste*'nin (eski Fransızca kahramanlık şarkısı, epik şiir) düz yazı versiyonu gibidir. 1180'den sonraki bir tarihte Doğu'ya hac ziyareti için veya Haçlı Seferiyle geldiğine kesin gözüyle bakılan mütercim, muhtemelen asil

⁵ *Estoire de Eracles Empereur et la Conquete de la Terre d'Outremer*, RHC occ., II, Paris 1859. Fransızca metnin ikinci neşri 19. yüzyılda P. Paris (*Guillaume de Tyr et ses Continueurs*, 2 cilt, Paris 1879-80) tarafından yapılmıştır. M. R. Morgan, bunun en erken yazması Akkâ (Acre) şehrinde kaleme alındığı için eseri Akkâ zeyli (*Acre Continuation*) diye de adlandırır: M. R. Morgan, "The Rothelin Continuation of William of Tyre", *Outremer, Studies Presented to J. Prawer*, Jerusalem 1982, s. 244-257. Fransızca tercüme, Avrupa'da ve Kıbrıs Haçlı Krallığı'nda zaman zaman *Livre dou conquete* adıyla da anılmıştır.

⁶ P. W. Edbury, "The French Translation of William of Tyre's *Historia*: The Manuscript Tradition", *Crusades*, 6 (2007), s. 69-105. Willermus'un orijinal metniyle eski Fransızca tercümesinin yazmaları arasındaki farklılık ve yazmalar arasındaki ilişkiler hak. bk. Ph. D. Handyside, *The Old French Translation of William of Tyre*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Cardiff 2012).

⁷ Sempozyumdan çıkan sonuçlar J. Pryor tarafından özetlenmiştir: "The *Eracles* and William of Tyre: An interim report", *The Horns of Hattin*, ed. B. Z. Kedar, Jerusalem 1992, s. 270-293; ayrıca B. Hamilton, "The Old French Translation of William of Tyre as an Historical Source", *The Experience of Crusading*, II, Cambridge 2003, s. 93-112 (IV. Baudouin'in saltanat dönemiyle ilgili kısmı detaylı olarak inceler).

bir aileye mensuptu. 1205-1234 tarihleri arasında Willermus'un eserini destansı bir tarzda yeniden yazmaya başlamış, muhtemelen zamanınıza intikal etmeyen bir eserden faydalanarak *Historia*'yı genişletmiştir.

Historia 13. yüzyılda Fransızcaya çevrildikten sonra Fransa'da ve Suriye'de birçok yazar, bunun sona erdiği 1184 yılından kendi zamanlarına kadar olan dönemdeki olayları kaleme alarak bu kroniği devam ettirme çabası içine girmişlerdir. Willermus'un eski Fransızca tercümesinin birçok yazmasının sonuna çeşitli ilaveler yapılmak suretiyle eser genişletilmiştir. 1248, 1264, 1275 yıllarına kadar uzanan yazmalar mevcuttur. *Estoire d'Eracles*'in günümüze ulaşan 51 yazmasının yalnızca yedi tanesinin sonunda zeyil yoktur. 1248 yılında sona eren Lyon yazmasının (Lyon Manuscript / Lyon Eracles) 1184-1197 yılları arasındaki olayları içeren kısmı başka bir yerde yoktur. Bugün Lyon'daki halk kütüphanesinde olan bu tek yazma, bahsedilen dönem için en geniş bilgiyi sağlar. Morgan⁸ tarafından neşredilen bu kısmın bir İngilizce tercümesi Peter Edbury tarafından, Selahaddin Eyyubi'nin 1187'de Kudüs'ü zaptı ve Üçüncü Haçlı Seferi'ni konu alan orijinal kaynakların çevirilerini içeren eserde yayımlanmıştır⁹.

RHC occ., II'de eserin başka bir versiyonu neşredilmiş olup bu metin, yazmaların sahiplerinden dolayı genellikle "Colbert-Fontainebleau *Eracles*" olarak bilinir. Willermus'un eski Fransızca tercümesinin bundan başka iki versiyonu daha vardır. Bütün bu versiyonlar birbirine benzemektedir. 1184-1197 dönemini içeren yazmaların büyük çoğunluğu, Lyon *Eracles* ve Colbert-Fontainebleau *Eracles*'den daha kısa olan bir metin ihtiva eder; bundan dolayı Morgan tarafından bu metin *abrégé* (özet) diye tanımlanır. Tek yazma halinde günümüze ulaşan diğer versiyonu ise bugün Floransa'da (Florentine *Eracles*) olup 1277 yılına kadar uzanır; bu versiyonun 1191-1197 kısmı tek olup daha kısa olsa da Lyon *Eracles* ile yakından ilişkilidir. Morgan, Lyon metninin neşrine paralel olarak bu 1191-1197 kısmını da neşretmiştir.

Willermus'un tarihinin diğer eski Fransızca zeyli ise *Rothelin* adıyla bilinir. Eser, 18. yüzyıldaki başlıca yazmanın sahibi olan Abbé Rothelin'den dolayı bu isimle anılır. *Rothelin* zeyli, daha önceki zeyillerle bağlantılı olarak Kudüs'teki olayların özetiyle başlar; esas olarak 1229-1261 dönemi için detaylı bilgi içerir. Champagne Kontu Thibaut'nun (1239-40) ve Fransa Kralı IX. Louis'nin (1248-

⁸ *La Continuation de Guillaume de Tyre (1184-1197)*, ed. M.R. Morgan, Paris 1982.

⁹ P.W. Edbury, *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade*, Aldershot 1996, Part I. Bu konuda ayrıca krs. P.W. Edbury, "The Lyon Eracles and the Old French Continuations of William of Tyre", *Montjoie. Studies in Crusade History in Honour of H. E. Mayer*, ed. B.Z. Kedar, Aldershot 1997, s. 139-153.

1254) seferleri de dahil 13. yüzyılda Doğu'ya düzenlenen Haçlı Seferleri hakkında canlı tasvirler sunan *Rothelin* kroniği, bu yüzyılın ortalarında Doğu'da gelişen olaylar için en iyi çağdaş nakillerden biridir; ayrıca Haçlılar tarafından yazılmış protesto şarkıları ve Kudüs hakkında da kapsamlı bir tasvir sunar. 12. yüzyılda gelecek kuşaklara gerçekleri aktarma niyetiyle öğretici bir eser bırakmayı arzu eden Willermus'un aksine, onun 13.yüzyıl ortalarındaki bu takipçisi, pek çok kahramanlık hikayesi ve heyecan verici olayları barındıran bir tarih yazmıştır. *Rothelin* zeylinin 12 yazması mevcut olup bunların hepsi de Fransa'da üretilmiştir. *RHC occ.*'de neşredilen metin¹⁰, J. Shirley tarafından İngilizceye tercüme edilmiş ve bu tercümeyle *Estoire d'Eracles*'in 1239-1261 yıllarıyla ilgili kayıtları da dahil edilmiştir¹¹.

Willermus'un eski Fransızca tercümesinden bağımsız olmakla birlikte başka bir Fransızca zeyli daha vardır. 13. yüzyıl ortalarına doğru Bernard le Tresorier tarafından kaleme alınan bu zeyil¹², Ernoul adında birine atfolunur. Ernoul, Kudüs Krallığı'ndaki önemli asillerden biri olan Balian de Ibelin'in hizmetinde bulunmuş ve Hittin Savaşı öncesinde 1 Mayıs 1187'de Kresson'da savaş cereyan ederken bir günlük mesafede geride olan Balian, Templierlerin bulunduğu La Fève kalesini (Galilaea'nın güneyinde) boş olduğunu fark edince neler olduğunu öğrenmek için Ernoul'u Templier şövalyelerinin yanına göndermişti. Ernoul'un adı eserde sadece bir kez ve bu olayları görgü tanığı olarak kaydederken geçmiştir. Fakat kayıtlardan onun 4 Temmuz 1187'deki Hittin Savaşı sırasında artçı koluna kumanda eden efendisi Balian de Ibelin'in yanında yer aldığı anlaşılıyor. Ernoul'un, Ibelin ailesi lehine taraflı bir tutum içinde olması objektifliğini gölgelese de eser, bu süreç için görgü tanığının ifadelerini kapsamı açısından önemli bir kaynaktır. Kronik, Birinci Haçlı Seferi ve Doğu'da Latin devletlerinin kuruluşuyla başlar, 1227'de bazı yazmalarda da 1232'de sona erer. Bu kronik, Ernoul'un kendisi tarafından kaleme alındığı tahmin edilen kaybolmuş bir esere dayanır; aslında farklı fakat birbirine benzeyen yazmalardan oluşan metnin 1184-1232 dönemi temel olarak Willermus'un eski Fransızca tercümesine yapılan zeyillerin terkididir. Ernoul'un kendisinin sadece 1186-1187 yıllarını kapsayan küçük bir kısmı yazmış olması mümkündür. Metnin 1184-1197 yıllarını konu

¹⁰ *Rothelin Continuation, RHC occ.*, II, Paris 1859, s. 489-639.

¹¹ J. Shirley, *Crusader Syria in the Thirteenth Century, The Rothelin Continuation of the History of William of Tyre with part of the Eracles or Acre Text*, Aldershot 1999.

¹² *Chronique d'Ernoul et de Bernard Le Trésorier*, ed. L. de Mas Latrie, Paris 1871. Eser hakkında bk. M.R. Morgan, *The Chronicle of Ernoul and the Continuations of William of Tyre*, Oxford 1973.

alan kısmı, zeyillerin *abrégé* versiyonuyla bire bir aynıdır; bunun Willermus'un Fransızca tercümesinden üretildiği anlaşılıyor.

Sonuç olarak Haçlı Seferlerinin büyük tarihçisi Willermus'un kısaca *Historia* diye anılan eseri, onun ölümünden sonra kopyalanarak Doğu'da ve Avrupa'da yayılmıştı. *Historia*'ya 12. yüzyıl sonlarında Batı'da Latince bir zeyil yazılmıştı; ama eser, 1223 yılı civarında Latince'den eski Fransızcaya çevrildikten sonra büyük şöhret kazanmıştır. Adı bilinmeyen mütercim, *l'Estoire d'Eracles* adıyla tanınan bu tercümeyle beraber metinde birçok değişiklik yaparak, yeni bilgiler de ilave ederek *Historia*'yı destansı bir tarzda yeniden yazmıştı. Bunu takiben aynı yüzyılda Willermus'un eserine Fransızca olarak çeşitli zeyiller yazılmıştır. Birçok yazar, *Historia*'nın sona erdiği 1184 yılından kendi zamanlarına kadar olan olayları kaleme alarak bu kroniği devam ettirmişlerdir. *Estoire d'Eracles*'in birçok yazmasının sonuna çeşitli ilaveler yapılmak suretiyle eser genişletilmiştir. Willermus'un eski Fransızca tercümesinden bağımsız olarak başka bir Fransızca zeyli de 13. yüzyıl ortalarına doğru Bernard le Tresorier tarafından oluşturulmuş olup Ernoul adında birine atfolunur. Birbiriyle çok bağlantılı olan yazmaların benzerliği sebebiyle hangisinin orijinal olduğunu söylemek güçtür. Fakat Willermus'un zeyilleri 1184-1277 (yazmaya göre değişir) yılları arasında Latin Doğu tarihi hakkında geniş bilgi sağlayan ve Doğu'da kaleme alınmış en önemli tarihi kaynaklardır.

SUMMARY**LEVANTINE HISTORIAN WILLIAM OF TYRE
(1130-1185)'S HISTORIA AND ITS CONTINUATIONS****Ebru ALTAN***

12th century Levantine historian William of Tyre's *Historia* is one of the best important sources of history of the Crusades. *Historia* covering the events between the years 1095-1184 has gained great fame after being translated from Latin into old French around the year 1223. This old French translation called *Estoire d'Eracles* is not just a translation of *Historia*, it also provides a different version of the events in an epic style and some new information added by the translator. Afterwards several anonymous additions covering the period after the year 1184 were made to it in the 13th century. Due to the similarity of all surviving manuscripts it doesn't seem possible to tell which one is the original but the *Continuations* of William's *Historia* are the most important historical sources about the Latin East history for the 13th century.

* Assoc. Prof. Dr., Istanbul University, Faculty of Letters, Department of History
(efaaltan@yahoo.com).

KAYNAKÇA

B. Hamilton, "The Old French Translation of William of Tyre as an Historical Source", **The Experience of Crusading, II**, Cambridge 2003, s. 93-112.

Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier, ed. by L. de Mas-Latrie, Paris 1871.

Estoire de Eracles Empereur et la Conqueste de la Terre d'Outremer, **RHC occ.**, II, Paris 1859.

J. Pryor, "The *Eracles* and William of Tyre: An interim report", **The Horns of Hattin**, ed. B. Z. Kedar, Jerusalem 1992, s. 270-293.

J. Shirley, **Crusader Syria in the Thirteenth Century. The Rothelin Continuation of the History of William of Tyre with part of the *Eracles* or *Acre Text***, Aldershot 1999.

La Continuation de Guillaume de Tyr (1184–1192), ed. by M. R. Morgan, Paris 1982.

M. R. Morgan, **The Chronicle of Ernoul and the Continuations of William of Tyre**, Oxford 1973.

P. W. Edbury - J. G. Rowe, **William of Tyre, Historian of Latin East**, Cambridge 1988.

P. W. Edbury, "The French Translation of William of Tyre's *Historia*: The Manuscript Tradition", **Crusades**, 6 (2007), s. 69-105.

P. W. Edbury, **The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade** (Texts in Translation), Aldershot 1996.

P.W. Edbury, "The Lyon *Eracles* and the Old French Continuations of William of Tyre", **Montjoie. Studies in Crusade History in Honour of H. E. Mayer**, ed., B.Z. Kedar, Aldershot 1997, s. 139-153.

Ph. D. Handyside, **The Old French Translation of William of Tyre**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Cardiff 2012).

Rothelin Continuation, **RHC occ.**, II, Paris 1859, s. 489-639.

St. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, terc. F. Işıltan, Ankara 1987.

Wilhelm von Tyrus, Die Lateinische Fortsetzung (Latince Zeyil), neşr. M. Salloch, Leipzig 1934.

Willermus Tyrensis, **Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum**, RHC occ., I; İng. terc. E. A. Babcock - A. C. Krey, **A History of Deeds Done Beyond the Sea by William Archbishop of Tyre**, 2 cilt, New York 1943; *Trk. terc. E. Ayan*, **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)**, Ankara 2009; E. Altan, **Willermus Tyrensis'in Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum (Deniz Aşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XI. ve XII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul 1995).